

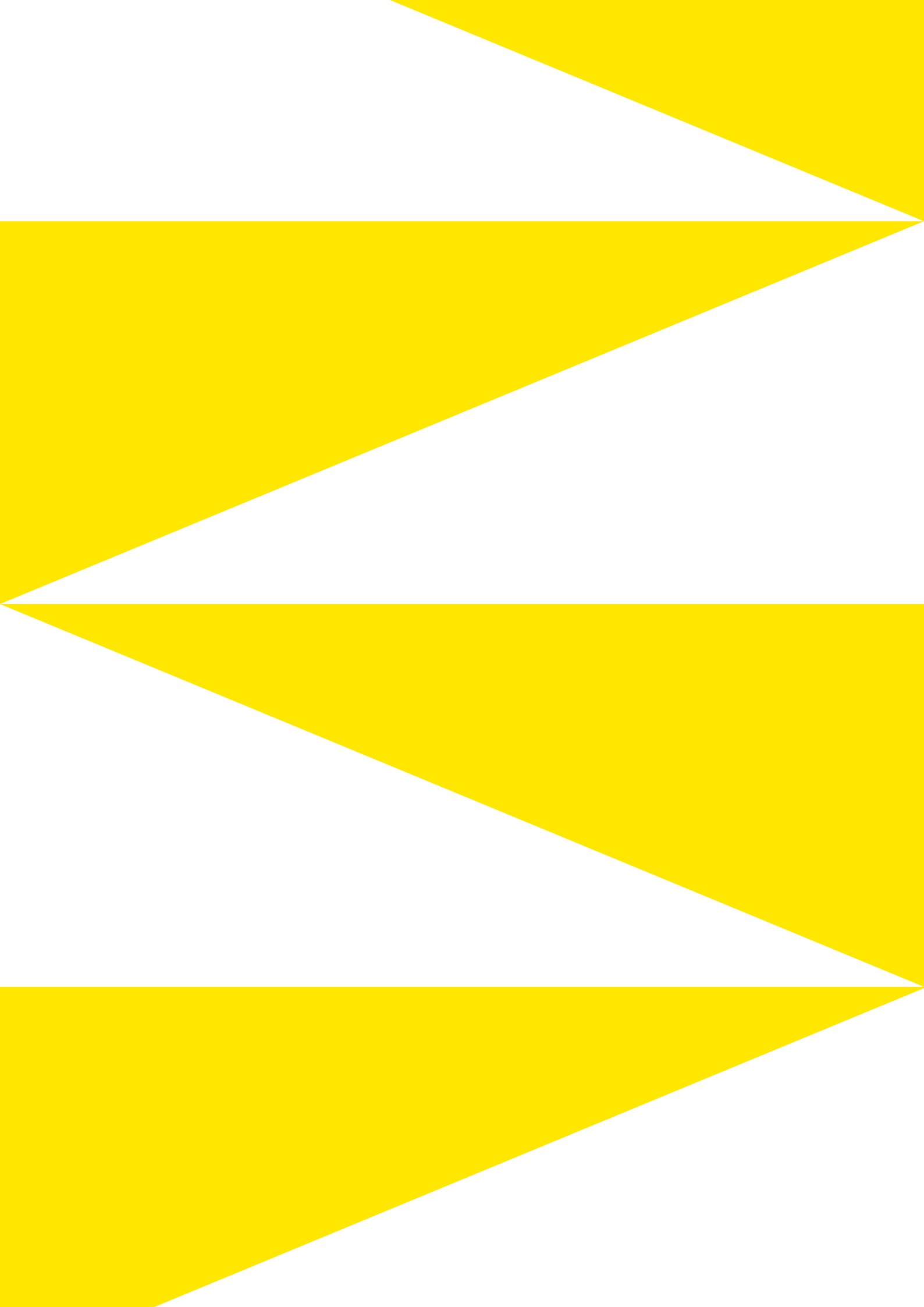
Meer minder

JAARVERSLAG 2023

**Meer
minder**

Meer

PROGRAMMA CASA 2023

In 2023 onderzocht CASA onder het motto Meer Minder het thema schaarste vanuit optimisme. Wat als we Less is More in zijn oorspronkelijke, letterlijke betekenis uit de mottenballen halen, herinterpreteren en opnieuw toepassen op onze tijd met al zijn uitdagingen? Het oplossen van de wooncrisis is nu door de acute tekorten binnen de bouw nog veel complexer geworden dan het al was. Laten we van de nood een deugd maken; schaarste leidt ook tot alternatieve oplossingen en daarmee tot innovatie van bouw materiaal en bouw wijze, maar vooral ook tot besef. Schaarste als kans, meer met minder. CASA wilde een positief perspectief brengen in deze donkere tijden door juist te laten zien wat wel mogelijk is wanneer we omdenken. Dat deden we aan de hand van inspirerende visies omdat we die nu nodig hebben én concrete voorbeelden die aantonen dat er meer kan met minder.

De achterliggende ideële gedachte was dat we aan een nieuwe bouw cultuur moeten werken waarin mens, dier, plant en planeet centraal staan. Om antwoord hierop te geven, stelden we elke meet-up een ander thema aan de orde. Zo belichtten we in de loop van het jaar verschillende onderwerpen en perspectieven die samen op caleidoscopische wijze inzicht geven, inspireren en activeren om te innoveren in de praktijk. Daarbij richtten we ons op het (vak)gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur, de bouw en de ruimtelijk ontwikkeling, alsook op het bredere publiek.

Met dit programma sloten we niet alleen aan op de actualiteit, maar ook op ons voorgaande jaarthema Heilige Huisjes. Binnen deze programmareeks onderzochten we gedurende 2022 (onorthodoxe) oplossingen voor de wooncrisis en de verdichtingsopgave waar de stad (Arnhem) voor staat. Het oplossen van de wooncrisis – op zich natuurlijk ook een gevolg van schaarste – is door de acute tekorten binnen de bouw nog veel complexer geworden dan die al was. De vraag óf we nog wel kunnen bouwen én vooral hoe dan(!) drong zich steeds meer op. Binnen de reeks Meer Minder gingen we op zoek naar antwoorden.

Ook qua format bouwden we in 2023 voort op Heilige Huisjes. We nodigden iedere keer een inspirerende spreker uit om een inhoudelijk-verdiepende inleiding te geven en gingen vervolgens onder leiding van een moderator in gesprek met de hoofdspreker en het publiek in de zaal. De grande finale werd ook dit jaar weer verzorgd door een optreden van Arnhems stadsdichter en CASA-huisdichter Jesse Laport. In 2022 sloot hij ieder Heilig Huisje af

met een donderpreek, in 2023 schreef hij tijdens iedere avond mee en gaf aan het einde een spontane samenvatting. Deze optredens zijn gefilmd en vormen met het (beeld)verslag telkens onderdeel van de terugblik waarmee we achteraf door de inzet van social media ook publiek bereiken dat niet live aanwezig was.

Naast de programmareeks en de expositie in het kader van het jaarthema Meer Minder organiseerde CASA in 2023 enkele actualiteitenprogramma's, publieke events in opdracht, een drietal excursies exclusief voor de CASA-sociëteit en de leden van het CASA-netwerk, de jaarlijkse Arnhemse Architectuurprijs (dit jaar de Willem Diehlprijs voor de beste restauratie, renovatie, transformatie en herbestemming) en vierden we bovendien ons vierde lustrum!

Al deze activiteiten werden mogelijk gemaakt door (hoofd)sponsors van CASA, de gemeente Arnhem en een projectsubsidie van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (voor de programmareeks Meer Minder)

PUBLIEKSBEREIK EN COMMUNICATIE

CASA = inhoud x ontmoeting. Als het architectuurcentrum van de regio Arnhem hebben we een belangrijke functie als ontmoetingsplek en platform voor het gesprek over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. CASA richt zich op een breed publiek. De beoogde doelgroep bestaat primair uit professionals, politici en studenten, die zich met ruimtelijk ontwerp en ontwikkeling bezighouden, maar iedereen is welkom die geïnteresseerd is in de stad en zijn omgeving. Om zoveel mogelijk mensen te bereiken, wordt iedere meet-up via (digitale) media onder de aandacht gebracht. Met succes: ook dit jaar trokken onze publieke programma's weer veel deelnemers met een gemiddelde van ruim 80 bezoekers. Online hebben we inmiddels in totaal ruim 7000 volgers. Bovendien is er sinds vorig jaar een duidelijke kwalitatieve stijging: naast een vaste kern verschilt ons publiek elke keer weer en is hierdoor breed en divers qua leeftijd en achtergrond. Dankzij de actuele onderwerpen en consequente inzet van social media is ook de gemiddelde leeftijd aanzienlijk omlaaggegaan.

OVERZICHT PROGRAMMAONDERDELEN

#1 MEER MINDER

DATUM: DINSDAG 24 JANUARI

DEELNEMERS: 110

Onder grote publieke belangstelling opende CASA op 24 januari het nieuwe architectuurjaar 2023 door een inspirerende, inhoudelijke introductie op het jaarthema Meer Minder door kunstenaar, vormgever en onderzoeker Arne Hendriks.

► Temperantia – de kardinale deugd van matigheid of zelfbeheersing – geldt vandaag de dag als weinig sexy, maar niets is minder waar. Als aftrap van de programma-reeks Meer Minder nodigden we kunstenaar, ontwerper en onderzoeker Arne Hendriks uit, die met zijn werk het omdenken naar minder op een positieve en inspirerende manier agendeert: we moeten ernaar verlangen.

In een wervelend, caleidoscopisch betoog over basketballers, pauwenveren en ‘de tagliatelle van Mevrouw Vink’ nam Hendriks onze ‘absurde obsessie met groei’ de maat en toonde aan de hand van talloze encyclopedische voorbeelden aan dat juist klein fijn en minder meer is.

We groeien immers de schaarste tegemoet, dus kunnen we maar beter ‘krimpen naar overvloed’.

De opening van het nieuwe architectuurjaar is tevens de afsluiting van het vorige; voorafgaand aan het betoog van Hendriks kreeg Arnheims wethouder Wonen Paul Smeulders een bundel aangeboden met daarin alle donderpreken, die onze huisdichter Jesse Laport in het kader van de programmareeks ‘Heilige Huisjes’ heeft voorgedragen. CASA had bovendien een primeur: in samenwerking met Arne Hendriks en Museum Arnhem presenteerde CASA met *The Incredible Shrinking Man* de allereerste expositie in de koepel van het vernieuwde museum. Tot slot verrichtte Saskia Bak, directeur Museum Arnhem een opening op afstand.

Bekijk de foto's:

<https://casa-arnhem.nl/event/meer-minder/>

Lees hier het verslag van de *Arnhemsche Courant*:

<https://arnhemschecourant.nl/kunstenaar-arne-hendriks-en-het-verlangen-naar-krimp/>

'THE INCREDIBLE SHRINKING MAN'

In het kader van het jaarthema Meer Minder organiseerde CASA in samenwerking met Arne Hendriks *The Incredible Shrinking Man*. Deze expositie was van 24 januari t/m 9 maart te zien in Museum Arnhem en van 22 augustus t/m 29 september in Rozet.

► Hendriks agendeert met zijn werk het omdenken naar minder op een positieve en inspirerende manier. Zo verzamelt hij in het kader van zijn project *The Incredible Shrinking Man* al jaren voorbeelden en verhalen van over de hele wereld die de voordelen van ‘meer minder’ aantonen. “Ik ben nieuwsgierig naar onze afkeer van krimp en ons blinde geloof in groei als oplossing voor onze problemen en maatstaf voor succes en geluk. Op die manier ontzeggen we onszelf als soort nogal wat creatieve mogelijkheden om in balans met onze omgeving te bestaan. *The Incredible Shrinking Man* is een ongedisciplineerd onderzoek om deze basishouding te ontregelen en een oefening in het verlangen naar minder.” Hendriks nodigt bezoekers met zijn werk uit te oefenen in het doen van een stap terug. De posters die als ‘protest’-borden tegen de muren stonden opgesteld mochten opnieuw geordend worden om zo tot nieuwe inzichten te komen. Op 9 maart organiseerde CASA als afsluiting van de tentoonstelling een artist-talk. Tijdens deze feestelijke finissage ging Arne Hendriks aan de hand van de protestborden met de aanwezigen in gesprek.

Van 22 augustus tot en met 29 september was *The Incredible Shrinking Man* bovendien nog als pop-up expo te zien in Kenniscentrum Rozet in de Arnhemse binnenstad, waardoor we opnieuw een breed publiek met ‘minder’ kennis konden laten maken.

WEGEN NAAR WELZIJN

CASA X SCI

DATUM: DINSDAG 31 JANUARI

DEELNEMERS: 40

► Op dinsdag 31 januari organiseerde CASA in opdracht van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie de regionale kick-off voor de Open Oproep ‘Wegen naar Welzijn’. De Arnhemse stedenbouwkundige Annemieke Molster en landschapsarchitect Sandra Schuit gaven samen een inspirerend betoog over hoe de stad loopvriendelijker en socialer is te maken aan de hand van tien ontwerpprincipi-

pes. Zij brachten dit tot leven met concrete voorbeelden. Een interessante visie die goed aansluit op de open oproep Wegen naar Welzijn van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Want Nederland staat voor een ingrijpende mobiliteitstransitie. Hoe kan deze uitdaging op zo'n manier worden aangepakt dat mobiliteit wordt ingezet als middel om de kwaliteit van leven van iedereen te verbeteren? Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie nodigde ontwerpers uit om samen met overheden, marktpartijen, (maatschappelijke) organisaties, deskundigen, burgers en andere relevante partijen ontwerpend onderzoek uit te voeren naar dit vraagstuk.

MM#2 FLEX STEK

DATUM: DINSDAG 28 FEBRUARI

DEELNEMERS: 93

VIEWS: 2612

Hoe kunnen we op een slimme manier verder verdichten? Op 28 februari bespraken we hoe herwaardering van het bestaande vastgoed de stad een kwantitatieve én kwalitatieve impuls kan geven. Violette Schönberger pleitte voor duurzame flexibiliteit, Lucca indachtig.

► Nooit je oude schoenen weggooien voor je nieuwe hebt. Nu nieuwbouw steeds onbetaalbaarder wordt is het de hoogste tijd om opnieuw kritisch naar de bestaande bebouwing te kijken. Wat als we de huidige voorraad vastgoed opwaarderen? Bieden strategieën als herindelen en optoppen kansen om het woningtekort op te vangen? Kunnen we zodoende tot creatieve combinaties komen en zo de stad meer divers en beter programmeren? Architect-stedenbouwkundige en onderzoeker Violette Schönberger deed ontwerpend onderzoek naar Flexibel Wonen in opdracht van het Atelier Rijksbouwmeester, waarin zowel het Arnhemse Merwedeterrein alsook de wijk Presikhaaf III als casus dienden. Bij flexwonen denkt iedereen aan snelle tussenoplossingen voor een tijdelijk probleem, maar daarmee maak je geen stad. Schönberger pleitte voor duurzame vormen van flexibiliteit. Schoolvoorbeeld is het voormalige amfitheater in Lucca dat is getransformeerd tot een wereldberoemd stadsplein omringd door woningen. Na haar presentatie ging moderator Edwin Verdurmen in gesprek met architect Wilbert de Haan (Nexit Architecten), Nanja Oliemans, ontwikkelmanager van de gemeente Arnhem, Schönberger en het publiek. Hoe staat het met flexwonen en de transformatie van bestaand vastgoed in onze stad? Zou 'Lucca' geen zinvolle invulling zijn voor het noodlijdende Gelredome?

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/flex-stek/>

Lees hier het verslag van de Arnhemsche Courant:

<https://arnhemschecourant.nl/flexwonen-flexibiliteit-kan-niet-zonder-robuustheid/>

MM#3 SLOOP HOOP

DATUM: DINSDAG 21 MAART

DEELNEMERS: 85

VIEWS: 2245

Op 21 maart organiseerde CASA Sloop Hoop. Tijdens deze meet-up onderzochten we in hoeverre hergebruik c.q. urban mining een oplossing vormt voor materiaal-schaarste. Het voormalige provinciekantoor Prinsenhof aan de Arnhemse Markt vormde hierbij de casus.

► In 2018 stond architect Thomas Rau bij CASA op het podium met zijn pleidooi om de economie van een grondstoffencrematorium om te vormen tot een nieuw systeem waarin (bouw)materialen telkens opnieuw worden gebruikt. 'Afval' is materiaal dat in de anonimiteit is beland, dat moet je niet afschrijven maar opschrijven. Gebouwen zijn in feite immers grondstoffendepots. Inmiddels zijn we enkele jaren verder. Nu bouwmaterialen steeds schaarser en dus duurder worden dringt de vraag zich op in hoeverre het recyclen daarvan een oplossing kan brengen. Hier valt nog een wereld te winnen, maar in hoeverre wordt dit inmiddels in de praktijk gebracht? Als casus zoomden we in op de ontmanteling van de kantoorcolos van de Provincie bij de Arnhemse Markt met projectleider en opdrachtgever Maik Knuiman van de Provincie Gelderland, manager en gebouwscout Arend van de Beek van circulair sloper Lagemaat en architect Suzanne Nagtegaal (buro Bois). Daarna gingen we met hen en het publiek in gesprek. Waar liggen de kansen en obstakels voor het hergebruik van bouwmaterialen? Moeten we het (ontwerp)proces niet fundamenteel anders inrichten van bouwpuin naar bouwen met puin?

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/sloop-hoop/>

Lees hier het verslag van de Arnhemsche Courant:

<https://arnhemschecourant.nl/gebouwen-woorden-lego-dankzij-circulair-slopen/>

EXCURSIE ARNHEM ZUID

DATUM: 31 MAART

DEELNEMERS: 26

(exclusief voor leden van de CASA-sociëteit en -netwerk)

► In 1983 omschreef de Arnhemse stedenbouwkundige D.C. Scheffer Arnhem Zuid als 'een krachtige adolescent, die op de drempel van volwassenheid staat', een stadsdeel 'dat na voltooiing het oude Arnhem in omvang en belangrijkheid zal evenaren'. Anno 2023 wonen bijna net zoveel Arnhemmers bezuiden de Rijn dan daarboven en het einde is nog lang niet in zicht. Schuytgraaf was weliswaar bedacht als Arnhems eindstation in de Betuwe, maar nu deze wijk bijna af is kondigen zich nieuwe groeistruipen aan: Nelson, Sluiseiland, Olympuskwartier,

honderden woningen rond de Nijmeegseweg en óp Kronenburg. Hoogste tijd dus voor een update. Op 31 maart gingen te we te voet uit in Zuid! Met bijdragen van:

- Arjenne van Berkum (FARO architecten) over Sluiseiland en Olympuskwartier
- architect, raadslid en Malburger Mattijs Loor leidde ons rond in zijn wijk
- stedenbouwkundige Hans van Loon (gemeente Arnhem) over de woningbouwplannen rond de Nijmeegseweg
- bestuursadviseur Anneke Belksma (gemeente Arnhem) over de plannen van de gemeente in, rond en op winkelcentrum Kronenburg.

WOONVISIE ARNHEM

CASA X GEMEENTE ARNHEM

DATUM: DINSDAG 18 APRIL

DEELNEMERS MEET-UP: 85

DEELNEMERS WORKSHOP: 30

Op dinsdag 18 april organiseerde CASA in samenwerking met de gemeente Arnhem een meet-up in het kader van de nieuwe woonvisie voor Arnhem. Aansluitend organiseerde CASA op woensdagmiddag 10 mei een brainstormsessie

► Onder het motto ‘Goed en betaalbaar wonen voor iedereen, in een eerlijke, kansrijke en betrokken stad’ ontwikkelde de gemeente een nieuwe woonvisie. Er moeten immers tot 2040 zo’n 16.000 woningen bij, waarvan 10.000 nog voor 2030. Hoe gaan we dat doen? Daarvoor wilde de gemeente in gesprek met de mensen die de stad maken: de inwoners. Wat zijn de woonbehoeftes, wat is ‘goed en betaalbaar’ en hoe zorgen we dat we het eerlijk houden? Op dinsdag 18 april organiseerde CASA in samenwerking met de gemeente Arnhem een meet-up in het kader van de nieuwe woonvisie voor Arnhem. Wethouder wonen Paul Smeulders lichtte de ambities van de gemeente toe, vervolgens schetste architectuurcriticus Kirsten Hanneke aan de hand van inspirerende voorbeelden de ontwikkelingen op het gebied van wonen. Tot slot peilden we het publiek en speelden tot lering en vermaak een CASA-quiz over wonen en woonvisies van weleer. Aansluitend op deze bijeenkomst organiseerde CASA op woensdagmiddag 10 mei een workshop waarin bewoners samen ideeën konden aandragen voor de woonvisie.

Lees hier het verslag van de Arnhemsche Courant:

<https://arnhemschecourant.nl/architectuurcriticus-kirsten-hanneke-wees-terughoudend-met-sloop-bij-woonvisie/>

MM#4 WILD GROEI

DATUM: DINSDAG 16 MEI

DEELNEMERS: 100

VIEWS: 2821

In het kader van de programmareeks Meer Minder organiseerde CASA op 16 mei Wild Groei. Hoe zorgen we voor meer groen op minder ruimte om de uitdagingen van deze tijd op te vangen zodat onze stad bovendien een aangename habitat wordt voor alle soorten?

► Natuur en stad gelden als elkaars tegenpolen, maar niets is minder waar. Tegenwoordig is de biodiversiteit in steden zelfs groter dan op het platteland, dat meer en meer tot een monocultuur verworden is. Door de verdichting komt ook de natuur in de stad echter steeds verder in het nauw. Hierdoor is er steeds minder ruimte voor binnenstedelijke opgaven als natuurinclusiviteit, klimaatadaptatie en de sociale opgaven waaraan de groene inrichting van onze habitat een essentiële bijdrage levert. We hebben in feite meer groen op minder ruimte nodig. Kunnen verdichting en vergroening ook samengaan? Moeten we niet leren loslaten? We vroegen als aanjager van de discussie landschapsarchitect en onderzoeker Joost Emmerik om zijn visie op natuur in de stad te delen. Hoe kunnen we ons beeld over hoe een stad, de natuur en het landschap eruit ‘hoort’ te zien, veranderen en zo ook de other-than-human helpen? Naar aanleiding van Emmeriks pleidooi voor de stad als nieuwe wildernis gingen we in gesprek met wethouder Cathelijne Bouwkamp over haar ambitie om Arnhem ‘radicaal te vergroenen’, met Henk Wentink (gemeente Arnhem) over de concrete vertaling daarvan in actuele en toekomstige projecten en met Jolanda van Looij over de activiteiten van het BuurtGroenBedrijf in het Spijkerkwartier.

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/wild-groei-met-joost-emmerik/>

Lees hier het verslag van de Arnhemsche Courant:

<https://arnhemschecourant.nl/meer-groen-en-meer-mensen-in-de-stad-kan-best/>

MM#5 BOUW LICHT

DATUM: DINSDAG 20 JUNI

DEELNEMERS: 55

VIEWS: 2519

Tijdens de meet-up op 20 juni stond de vraag centraal hoe we door innovatie van techniek en materialen sneller, slimmer en flexibeler kunnen bouwen met minder materiaal- en energieverbruik: Designing Lightness als alternatief voor onze 'technologisch verzadigde culturele obesitas'.

► De bouwkunst geldt – letterlijk en figuurlijk – als de zwaargewicht onder de kunsten. Nu we echter sneller, slimmer en flexibeler willen bouwen, moeten we af van de traditionele baksteen- en betonbouw. Moeten we de ontwerppoging niet op een totaal andere manier benaderen? Hoofdsprekers hoogleraar Adriaan Beukers (TU Delft) en designcriticus Ed van Hinte, auteurs van het boek *Designing Lightness*, gaven antwoord op die vraag en presenteerde voorbeelden van binnen en buiten de bouw. Zij benadrukten het belang van lichtgewicht in alles wat we maken 'van snoeppapiertjes tot cruiseschepen en van wolkenkrabbers, tot auto's en vliegtuigen'. 'Lightness' is een no-brainer omdat het, in tegenstelling tot veel conventionele 'duurzame' oplossingen achteraf, op voorhand materiaal en energie bespaart en zo een vliegwielt vormt voor de gewenste transitie naar een duurzamer bestaan. De presentatie vormde de opmaat naar een gesprek over de vraag hoe we in Arnhem invulling hieraan kunnen geven. Met bijdragen van Jasper Jobse over zijn energiezuinige Rode Traphuis, Roos Meerman (Filip Studios), ontwerper van experimentele (bouw)materialen, Khalil Kotaesh (FARO architecten) over mobiele units en Sybren Runhaar van de innovatieve baksteenproducent Vandersanden.

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/bouw-licht/>

DAGEXCURSIE HEERLEN

DATUM: 30 JUNI

DEELNEMERS: 23

(exclusief voor leden van de CASA-sociëteit en -netwerk)

► Aansluitend op ons jaarthema 'Meer Minder' reisden we op 30 juni af naar Heerlen, want als ze ergens in Nederland ervaring hebben met een plotse reset van meer naar minder dan is het daar. Het zwarte goud maakte van Heerlen een welvarende, moderne stad, de mijnsluiting bracht deze in een neerwaartse spiraal. Sindsdien worden architectuur, stedenbouw en beeldende kunst ingezet om de Verelendung te stoppen. Er is zelfs sprake van een renaissance! Ontdekkingsreiziger Hans Jungerius gidste ons in de eerste etappe van Europark

langs de sporen van geïndustrialiseerde landelijkheid, rafelranden en mijnbouwrestanten naar Snowworld. De tweede etappe liep langs de talloze sporen in en om het centrum van Heerlen. Daarin stonden de explosieve groei van dorp naar stad, de radicale modernisering en de verwijfelde reanimatiepogingen door bouwprojecten na de sluiting van de mijnen centraal, met het Maankwartier als grande finale. Het oeuvre van Heerlens sterarchitect Peutz, bekend van het Glaspaleis 'Schunck', vormde in dit alles de rode draad. Dus dat was genieten met een grote zachte G!

OPENING OPEN MONUMENTENDAG: LEVEN IN TOEN

CASA X OMD

DATUM: VRIJDAG 8 SEPTEMBER

DEELNEMERS: 95

► Op vrijdagavond 8 september vond bij CASA wederom de traditionele aftrap plaats van Arnhems Open Monumentendag! Het thema van dit jaar is Leven en doorgeven. In dat kader gaf Barbara Peters een lezing over architect-stedenbouwkundige en directeur Gemeentewerken W.F.C. Schaap, zijn betekenis voor Arnhem en voor de monumentenzorg. Ze ging daarbij als historicus en bewoner ook in op de woningen van de voormalige Coöperatieve Woningbouwvereniging "De Middenstandswoning" die Schaap heeft ontworpen in Sonsbeekkwartier Noord. Inmiddels zijn deze woningen rijksmonumenten en liggen in een rijksbeschermd stadsgezicht. Vervolgens deelde theatermaker Jeffrey Koerhuis, werkzaam bij het Nederlands Openluchtmuseum Arnhem, als trotse en bevlogen bewoner van een van de Arnhemse Museumwoningen met ons zijn ervaringen met 'levend erfgoed'. Tot slot verrichtte wethouder Erfgoed Bob Roelofs de officiële opening. Leven in toen was nog nooit zo leuk!

MM#6 BIO BOUW

DATUM: DINSDAG 19 SEPTEMBER

DEELNEMERS: 75

VIEWS: 2912

Van verbruik naar verbouwen! Volgend op de meet-up over het hergebruik van sloopmateriaal presenteerde Niels Groeneveld van Werkstatt op 19 september biobased bouwen als duurzaam alternatief voor onze huidige bouwcultuur.

► Architectuur ontsproot aan de natuur, zo wil de mythe. De 'primitieve hut' diende tegelijkertijd om ons tegen diezelfde natuur (weer en wild) te beschermen. Tegenwoordig zijn de rollen omgedraaid en moet de natuur tegen ons beschermd worden voordat de aarde totaal is uitgewoond. Minder stikstof is nu noodzaak! De bouw heeft daar een groot aandeel in. Biobased bouwen, dat

uitgaat van een symbiose met de natuur in plaats van hier iets aan te onttrekken, is in opkomst als duurzaam alternatief: minder complexiteit, minder technologie, minder transport, minder afhankelijkheid en bovenal minder negatieve impact. Kortom we moeten van een verbruik naar verbouwcultuur, die lokaal geënt is, gebruik maakt van groene (rest)stromen en bouwt vanuit het boerenverstand. Inleider was architect Niels Groeneveld van het bureau Werkstatt, dat vanuit een holistische benadering werkt en als voorloper de weg wijst naar een nieuwe bouwcultuur. Daarna gingen we met de zaal in gesprek: hoe zorgen we voor een nieuwe bouwcultuur en wat zijn de kansen voor de regio Arnhem?

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/bio-bouw/>

Lees hier het verslag van de Arnhemsche Courant:

<https://arnhemschecourant.nl/biobouw-als-oplossing-om-circulaire-bouwdoelen-te-halen/>

WILLEM DIEHLPRIJS DATUM

DATUM: 5 OKTOBER

DEELNEMERS: CIRCA 400

VIEWS: 5581

► CASA organiseert ieder een jaar een architectuurprijs. De even jaren de Heuvelinkprijs voor de beste nieuwbouw, de oneven jaren de Willem Diehlprijs voor de beste restauratie, renovatie, transformatie en herbestemming. Laatstgenoemde was dit (oneven) jaar weer aan de beurt. Donderdag 5 oktober werden als grande finale van de Nacht van de Architectuur de beide winnaars bekend gemaakt: KKN7, ontworpen door KRAFT architecten in opdracht van Blitzmädel B.V., is de winnaar van de vakjuryprijs. De Eusebiuskerk werd met 496 van de 1607 stemmen winnaar van de publieksprijs.

KKN7 op Buitenplaats Koningsweg is de verrassende vakjurywinnaar van deze negende editie. Dit project viert volgens de jury de architectuur van het alledaagse. Deze twee voormalige kazernesgebouwen, gebouwd als officiersmess, kantine met keuken en sanitaire voorzieningen, zijn getransformeerd tot atelierwoningen. De ambitie was daarbij 'geen historische fictie te schrijven, maar recht te doen aan de historische gelaagdheid en diffuusheid'. De sporen van latere aanbouwen zijn daarom bewust niet gecamoufleerd maar als zodanig behouden. Daarnaast is er een nieuwe laag toegevoegd. 'Het resultaat is een heel inspirerende bewerking van het oorspronkelijke gebouw'. De jury heeft veel waardering voor de architect die dit met veel liefde en vernuft heeft vormgegeven, maar bovenal vanuit fascinatie geprobeerd heeft grip te krijgen op de geschiedenis. Het is volgens de jury bovendien belangrijk om met andere ogen naar dit soort 'alledaagse' architectuur te kijken. Zeker voor Arnhem, waar in de nabije toekomst vergelijkbare, perifere plekken zullen worden ontwikkeld, zoals het voormalig

KEMA-terrein en Stadsblokken-Meinerswijk. KKN7 is een aanmoediging voor Arnhem om zich in gebiedsontwikkeling met bestaande voorraad onderscheidend op te stellen.

Veel lof was er ook voor de andere finalisten: High Park (de transformatie van het voormalige Girokantoor tot wooncomplex), de vernieuwbouw van Museum Arnhem, de Toren en Witte Villa van de ENKA-campus en met name voor de restauratie van de Eusebiuskerk. Laatstgenoemde was de runner-up van KKN7. 'Uit beide projecten spreekt een enorme betrokkenheid; integrale ingrepen hebben voor een historisch gelaagd en daarmee zeer geslaagd resultaat gezorgd'. De Eusebius valt volgens de jury in de buitencategorie en overstijgt zo de stad en daarmee ook deze prijs. Kerk en KKN7 waren aan elkaar gewaagd; de Eusebius won de publieksprijs van KKN7 met slechts 5 stemmen verschil.

Niet eerder had de Willem Diehlprijs zo'n indrukwekkende lijst met grootse finalisten. Alle vijf projecten hebben grote betekenis voor Arnhem en vormen een fraaie staalkaart van verschillende periodes in de bouwgeschiedenis van de stad. De jury stond voor een opgave maar is aan de hand van de criteria – architectonische kwaliteit, duurzaamheid, betekenis voor de stad – tot een unanieme winnaar gekomen. Het gaat immers niet alleen om architectonische kwaliteit en het behoud van het gebouw an sich, het gaat ook om het behoud van de geest van het gebouw. Bij KKN7 is 'de geest van het gebouw eindelijk uit de fles'.

Lees hier het juryrapport:

<https://casa-arnhem.nl/event/3380/>

RIJNGOUD THE SAGA CONTINUES

CASA ACTUEEL

DATUM: DINSDAG 12 OKTOBER

DEELNEMERS: 103

► Arnhem mag zich dan als enige stad in Nederland met de titel Rijnstad tooien, in feite hebben beide al eeuwenlang een latrelatie. Vanaf eind jaren tachtig zijn er allerlei plannen gesmeed, maar nu lijkt het er écht op dat Arnhem zijn rijngoud gaat verzilveren. Voor de zomer werd bekend dat de ontwikkeling van Stadsblokken-Meinerswijk tussen Arnhem Noord en Zuid definitief doorgaat, het Gashouderkwartier aan de Westervoortsedijk nadert na jaren zijn voltooiing en iets verderop moet straks het nieuwe stadsdeel Rijnpark verrijzen. Hoogste tijd dus voor een update! Op donderdag 12 oktober organiseerde CASA een informatief, inhoudelijk en inspirerend programma rond deze actuele ontwikkelingen. Met bijdragen van stedenbouwkundige Marco Broekman (BURA Urbanism) over de visie op Rijnpark, Bahaddin Budak, voorzitter van de Aya Sofya Moskee, over de ontwerpwedstrijd en winnaar van de nieuwe moskee aan de Westervoortsedijk, architect Marie-Jeanne Sas (opZoom architecten) over

het Gashouderkwartier en landschapsarchitect Harro de Jong (Buro Harro) over de stand van zaken op het gebied van de architectuur en natuur op Stadsblokken-Meinerswijk.

MM#7 MICRO WONEN

DATUM: DINSDAG 31 OKTOBER

DEELNEMERS: 58

VIEWS: 2375

Tijdens de meet-up op 31 oktober onderzochten we aan de hand van recente voorbeelden van microwoningen of (meer) woonkwaliteit op minder vierkante meter mogelijk is. Inleider van deze avond was designcriticus en journalist Jeroen Junte.

► ‘Die Wohnung für das Existenzminimum’ werd zo’n honderd jaar terug door de Modernisten geïntroduceerd als de oplossing voor de woningopgave toen. Nu we met steeds meer mensen op steeds minder ruimte moeten wonen, doet de microwoning opnieuw zijn intrede. Appartementen van minder dan vijftig vierkante meter – niet te verwarren met Tiny Houses – spelen in op de enorme vraag van met name alleenstaande starters die een betaalbare eigen woonruimte willen in de stad. Deze trend wordt kritisch bekeken. Zijn microwoningen een wenselijke ontwikkeling voor de stad als geheel op de lange en korte termijn? Voldoen ze wel aan het ‘Existenzminimum’ volgens huidige standaarden? Tegelijkertijd is het wel een interessante ontwerpogave: hoe geef je vorm aan woonkwaliteit op <50m²? Als inleider op de discussie gaf designcriticus Jeroen Junte een overzicht van puike en minder geslaagde recente voorbeelden. Daarna gingen we in gesprek met productdesigner Floris Schoonderbeek over zijn Rijnhuisje, architect Jeroen Helder over de follies op Buitenplaats Koningsweg en met strategisch woonadviseur Joep Peters (gemeente Arnhem) over de nieuwe woonvisie in Arnhem. Opvallend genoeg wordt daarin niet gestuurd op kleiner wonen. Daar liggen dus kansen, maar Microwonen is vooral nog voor de happy few.

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/micro-wonen/>

EXCURSIE OOSTERBEEK

DATUM: 3 NOVEMBER

DEELNEMERS: 24

(exclusief voor leden van de CASA-sociëteit en -netwerk)

► De gemeente Renkum, waar Oosterbeek deel van uitmaakt, bestaat dit jaar honderd jaar, maar de vraag is of het onze buurgemeente lukt om de volgende verjaardag

te halen. Er is de laatste tijd sprake van het opknippen van ‘Renkum’ of het in zijn geheel fuseren met Arnhem of Wageningen. Hoogste tijd dus om een kijkje te nemen in het dorp dat feitelijk al deel uitmaakt van ons stedelijk weefsel. Hier spelen bovendien deels dezelfde uitdagingen als in Arnhem, zoals verdichting en in het verlengde daarvan het behoud van groen. Bovendien hebben we met de Slag om Arnhem een gedeelde geschiedenis. Oosterbeker Arno Geesink (KRAFT architecten) gidste ons op vrijdag 3 november van het Oude Kerkje aan de Benedendorpseweg via nieuwe inbreidingen als Rosandehoogte en Vera Eibershof, naar de Utrechtseweg met het monumentale gemeentehuis van Grandpré Molière als sluitstuk. Met bijdragen van Addy de Boer (NEXIT), Bart Weusten (Weusten Liedenbaum), Edo Geesink, gebiedsmanager Michel Rauwers (gemeente Renkum) en Renkums wethouder Daniëlle van Bentem (Ruimtelijk Domein).

MM#8 POST GROWTH

DATUM: DINSDAG 28 NOVEMBER

DEELNEMERS: 74

VIEWS: 1895

Als afsluiting van de programmareeks Meer Minder koken we op 28 november met Mike Emmerik (Crimson) naar de stad als geheel: hoe kunnen we bouwen aan een duurzame en inclusieve stad? Daarna projecteerden we deze visie op de (Arnhemse) praktijk met Mattijs Loor, het nieuwe hoofd van de Academie voor Bouwkunst.

► Er bestaat een theorie waarin de stad wordt voorgesteld als een ei: vroeger hardgekookt, later een spiegelei en nu scrambled eggs, maar idealiter ziet de stad van de toekomst er uit als de donut. In 2017 publiceerde de Engelse econome Kate Raworth haar boek *De donut-economie* waarin zij pleit voor een eerlijk en ecologisch model dat niet langer uitgaat van (wild)groei en (woeker-)winsten maar van duurzaamheid en inclusie. Deze vormen ook het uitgangspunt van het onderzoeksproject Post Growth City van BURA Urbanism en Crimson. Wil je een duurzame en eerlijke stad dan moet deze radicaal anders worden georganiseerd en ingericht. Tijdens deze afsluitende meet-up presenteerde Mike Emmerik (Crimson Historians & Urbanists), de resultaten van het onderzoek naar de Post Growth City tot nu toe. CASA had daarmee een primeur want het onderzoek is nog work in progress. Toch zijn er al conclusies te trekken. De post-growth city ziet er niet wezenlijk anders uit dan de stad van nu, maar stelt andere waarden centraal. Emmerik had ze vertaald als lessen voor Arnhem: experimenteer met en stimuleer nieuwe vormen van eigendom, focus op nabijheid, stimuleer bio-based, circulair en demontabel bouwen, behoud en creëer ruimte voor de maakindustrie en sloop niets meer. Daar kunnen we direct mee beginnen. Tot slot presenteerde Mattijs Loor, sinds september

hoofd van de Master Architectuur aan ArtEZ, voorbeelden van recente studentenplannen die de idealen van de Post Growth City illustreren. Zo vormde deze avond de gedroomde samenvatting van de reeks Meer Minder.

Bekijk de foto's en videoregistratie van Jesse Laport:

<https://casa-arnhem.nl/event/post-growth-city/>

20x20 X 20 JAAR CASA

DATUM: ZONDAG 19 NOVEMBER

DEELNEMERS: 110

IEWS: 2233

► Eind 2003 nam een paar jonge honden het initiatief om van het toenmalige 'architectuurcafé' een volwaardig architectuurcentrum te maken. Op zondag 19 november waren we exact twintig jaar verder. Reden te over dus voor een feestje! Dat deden we – hoe kan het anders – met een speciale feestelijke 20X20, waarin verschillende sleutelfiguren van voor en achter de schermen een caleidoscopische terugblik op de afgelopen twee decennia presenteerden. Met Linda Swaap, die vanaf het allerprilste begin CASA letterlijk en figuurlijk vorm heeft gegeven, Edwin Verdurmen, de grote roerganger van het eerste uur, de Moeders van Arnhem Klimaatbestendig Anne Martien Lousberg en Daphne van der Wal, G.A.N.G.-maker Rob Groot Zevert en natuurlijk als afsluiter onze huisdichter, tevens stadsdichter, Jesse Laport. Tot slot werden de 'founding fathers' Addy de Boer, Peter Groot en Edwin Verdurmen geëerd en daarna proostten we met vrienden, volgers, leden en sponsors van CASA op de volgende 20 jaar!

ARNHEM ARCHITECTUUR 20X2000

► Het jubileum van CASA vormde tevens de aanleiding om terug te kijken naar wat er de afgelopen dik twee decennia in Arnhem allemaal gebouwd en gebeurd is op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschap. De nieuwe architectuurkaart Arnhem Architectuur 20x2000 licht twintig bijzondere projecten uit die sinds de eeuwisseling in Arnhem zijn gerealiseerd, van Mecannoo's entrepaviljoen voor het Nederlands Openluchtmuseum (2000) tot de Follies op Buitenplaats Koningsweg (2023). Hieronder zijn bekende hoogtepunten als de Parkzaal Muis, de vernieuwbouw van Museum Arnhem en de OV-terminal van Arnhem Centraal, maar ook minder bekende gebouwen en min of meer vergeten projecten als de Dijkwoningen in Malburgen Oost, De Transformatie en Nieuw Monnikenhuizen. Tezamen geven zij een beeld van de (lokale) ontwikkelingen op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur in de 21ste eeuw tot nu toe.

Meike Verhagen, directeur van de Eusebius, nam tijdens ons lustrumfeest het eerste exemplaar in ontvangst. Wie

jarig is trakteert, dus was de kaart een week lang gratis af te halen in Rozet en de Citystore Arnhem. Daarna aldaar en bij de betere Arnhemse boekhandels te koop voor slechts 2,- euro.

Arnhem Architectuur 20x2000 is een uitgave van CASA, Centrum voor Architectuur en Stedenbouw Arnhem. Tekst: Ton Schulte. Grafisch Ontwerp: Karina Dimitriu. Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de gemeente Arnhem en de sponsors van CASA.

NL2148

DATUM: DONDERDAG 7 DECEMBER

DEELNEMERS: 80

Hoe ziet Nederland eruit over 125 jaar? Studenten Tuin- en Landschapsinrichting van Hogeschool Van Hall Larenstein (Velp) hebben onlangs een zestal scenario's op zes verschillende plekken in Nederland uitgewerkt, waaronder ook Arnhem natuurlijk. Het resultaat was recent te zien tijdens de Dutch Design Week en op donderdag 7 december pitchten de studenten bij CASA hun visies op de toekomst!

► In 2148 is de zee ver het land binnengedrongen. NAP (Normaal Amsterdams Peil) bestaat niet meer; dat is vervangen door NDP: Normaal Deventer Peil. Je kunt niet meer overal wonen, rijden, voedsel produceren en een boswandeling maken. Wat dan wel? Onze verbeeldingskracht is de sleutel naar de toekomst... "Verbeeld een langetermijnvisie voor een samenleving waarin je over 125 jaar zou willen leven. Stel je Nederland opnieuw voor zoals het zou moeten zijn en maak een overtuigende visie voor de toekomst". Het 125-jarig jubileum van de opleiding Tuin- en Landschapsinrichting aan de Hogeschool Van Hall Larenstein was de aanleiding om deze vraag aan de eigen derdejaars studenten T&L voor te leggen. De opgave was om nieuwe verbanden te leggen tussen stad en platteland, om ecologie, economie en energie te verbinden, alsook om de specifieke locatie, de cultuur en samenleving aldaar te verbeteren. De studenten werkten in zes teams, die elk vanuit een toekomstscenario naar twee plekken in Nederland keken, waaronder ook Arnhem Noord en Zuid. Op 7 december pitchten de verschillende teams hun (ontwerp)visie. Docent-onderzoeker Daniel Irving leidde de opgave in. Na afloop proostten we op de toekomst!

OVER CASA

PROFIEL & VISIE

Arnhem is een prachtige stad met een buitengewone mix van 'rood', 'groen' en 'blauw'. Maar een stad is nooit af. Dat biedt ruimte voor nieuwe ontwikkelingen en verbeteringen. CASA, Centrum voor Architectuur en Stedenbouw Arnhem, gelooft in ruimtelijk ontwerp als tool om de stad toekomst-klaar te maken. Daarom organiseren wij op geheel eigen wijze een publiek programma over architectuur, stedenbouw en landschap. Dat doen we voor iedereen die positief wil bijdragen aan de ontwikkeling van onze stad en zijn omgeving.

CASA is eind 2003 ontstaan vanuit het lokale architectuurcafé en sindsdien uitgegroeid tot hét platform voor Arnhems stedelijke en landschappelijke ontwikkeling. Een opbouwend-kritische houding en design thinking op het gebied van architectuur, stedenbouw, openbare ruimte en landschapsarchitectuur vormen hierbij het uitgangspunt. CASA streeft bovendien naar een betere wereld en is onder het motto 'Think Global, Act Local' aanjager van urgente thema's, die worden vertaald in een publiek programma dat primair gericht is op Arnhem en zijn omgeving. Deze regionale focus is zonder meer de kracht van CASA; uiteenlopende doel- en bloedgroepen van ontwerpers en ontwikkelaars, bestuurders en bewoners ontmoeten elkaar hier. Verbinding op inhoud is de grondtoon van CASA. Daarmee heeft CASA een unieke positie verworven; het publieke gesprek over de ruimtelijke ontwikkeling van stad wordt bij CASA gevoerd. Zodoende is CASA al jaren van invloed op het denken over de stad en het ruimtelijk beleid van Arnhem en omgeving. De thema's die door CASA worden geagendeerd zijn echter ook van betekenis voor andere steden en architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur in het algemeen.

ORGANISATIE

CASA bestaat uit een compact projectbureau dat verantwoordelijk is voor de organisatie van het programma. De inhoudelijke koers hiervan wordt vormgegeven door de programmaraad, die bestaat uit een tiental ruimtelijk ontwerpers en verwante professionals. Daarnaast bestaat CASA uit een stichtingsbestuur en een Raad van Advies met daarin vertegenwoordigers van CASA's hoofdsponsors, de lokaal actieve woningbouwcorporaties, onderwijs- en culturele instellingen.

CASA wordt financieel ondersteund door de Gemeente Arnhem en veel partijen en ontwerpers die in de regio Arnhem actief zijn op het gebied van ruimtelijke ontwikkeling. Zij zijn automatisch lid van het professionele netwerk van CASA, de zogenaamde CASA-sociëteit, een mix van men-

sen uit de creatieve industrie, de regionale bouwkolom, onderwijs, cultuur, ambtenarij en politiek. CASA heeft de ambitie om dit netwerk nog verder uit te breiden.

GOOD GOVERNANCE

CASA onderschrijft de Fair Practice Code en sluit met betrekking tot salariëring aan bij de CAO-kunsteducatie. Het bestuur en de Raad van Advies is onbezoldigd net als de leden van de programmaraad. Wel zijn zij allen automatisch lid van de CASA-sociëteit. Daarnaast werkt CASA met een vast team van ZZP'ers, die een eerlijke vergoeding ontvangen voor hun bijdrage. Het barpersoneel en de boekhouder werken via payroll, met arbeidsvoorwaarden volgens de ABU cao. Ook zij worden gezien en behandeld als waardevolle teamleden die CASA mede tot een gezonde en succesvolle organisatie maken. Er valt echter nog een wereld te winnen: CASA is zich ervan bewust dat de architectuurwereld geen afspiegeling van de samenleving is. Daarom streeft CASA binnen de eigen organisatie en de programmering naar een goede balans op het gebied van inclusie en diversiteit. Iedereen is welkom, de inhoud staat centraal. CASA heeft de missie zoveel mogelijk mensen te bereiken zodat we samen het verschil kunnen maken.

PUBLIEKSVISIE

CASA bereikt al jaren een breed en divers publiek, dat afhankelijk van het onderwerp varieert. De kern bestaat uit professionele doelgroepen en betrokken bewoners. Deze trouwe achterban koesteren we, maar we hebben de ambitie om ons publiek en publieksbereik verder te vergroten. Speerpunten hierbij zijn diversiteit en publieksverjonging. We richten ons met name op jonge ruimtelijk ontwerpers en studenten van de regionale architectuuren de ontwerpopleidingen van ArtEZ Arnhem (Academie voor Bouwkunst en Art & Design), Bouwkunde HAN (Hogeschool Arnhem Nijmegen), Van Hall Larenstein in Velp en de Universiteit Wageningen.

